

Osmanlı Merkez ve Taşrasında Fetva: Minkârîzâde Yahyâ Efendi ve Hayreddin er-Remlî'nin Kitâbu's-Siyer Fetvaları Örneğinde*

Fetwas in the Center and Provinces of the Ottoman Empire: The Case of Minkârîzâde Yahyâ Efendi and Hayreddin er-Remlî's Kitâbu's-Siyer Fetwas

Ahmet Faruk ÇELİK

Arş. Gör. Dr., Niğde Ömer Halisdemir İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Research Assistant PhD., Faculty of Islamic Sciences, Department of Basic Islamic Sciences
Niğde, Türkiye

ahmetfarukclk@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5745-9101

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 11.10.2023
Kabul Tarihi / Accepted : 16.12.2023
Yayın Tarihi / Published : 30.12.2023
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Aralık-December
Cilt / Volume: 10 • Sayı / Issue: 2 • Sayfa / Pages: 335-361

Atıf / Cite as

Çelik, Ahmet Faruk. Osmanlı Merkez ve Taşrasında Fetva: Minkârîzâde Yahyâ Efendi ve Hayreddin er-Remlî'nin Kitâbu's-Siyer Fetvaları Örneğinde. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2023), 335-361.

Doi: 10.33460/beuifd.1374669

İntihal / Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayın Hakkı / Copyright®

Yazarların dergide yayınlanan çalışmalarını **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmakta ve telif hakları bu lisansın hükümlerine tabi olmaktadır.

Authors publishing with the journal is licensed under the CC BY-NC 4.0 and their copyright is subjected to the terms and conditions of this license.

Öz: Osmanlı Devleti'nin merkez ve taşra bölgelerindeki fetva pratiğini karşılaştırmalı olarak incelemek bu çalışmanın temel amacıdır. Makale, Osmanlı'nın geniş toprakları üzerindeki hukuki yapı ve merkez-taşra arasındaki fetva farklılıklarını ortaya koymaktadır. Osmanlı merkezini temsil eden Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin (ö.1088/1678) fetvaları ile Osmanlı taşrasını temsil eden Hayreddin er-Remlî'nin (ö.1081/1671) fetvalarını mukayese ederek, bu fetvaların kaynakları, içerikleri ve yapılarına dair bir inceleme sunmaktadır. Çalışma özellikle Kitâbu's-Siyer yani uluslararası hukukla ilgili fikhî hükümlere teka-

* Bu makale, 2018 tarihinde tamamladığım, "XVII. yüzyıl Osmanlı merkez ve taşrasında fetva Kitabı's-Siyer örneği" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır. / This article is extracted from my master thesis entitled "Fatwa in the seventeenth-century Ottoman centre and rural areas: The example of Kitab al-Siyar" (Marmara University, İstanbul/Turkey, 2018).

bül eden fetvalara odaklanmaktadır. Ayrıca, fetva metinlerinin içeriğinin, kişilerin sosyal, ekonomik ve kültürel koşullarıyla nasıl şekillendiğini ele almaktadır. Makalede öncelikle merkez ve taşra fetvalarının mukayesesi kapsamında fetva kaynaklarının karşılaştırılması yapılmaktadır. Gerek Yahya Efendi'nin fetvalarına yazılan nakiller gerekse er-Remli'nin fetvalarında referans gösterilen eserler oldukça geniş bir kaynak çeşitliliğine sahiptir. Yahya Efendi ile er-Remli'nin mecmualarında yer alan fetvaların soru-cevap yapıları karşılaştırıldığında iki mecmua arasında belirgin bir hacim farklılığı olduğu görülmektedir. er-Remli'nin fetvaları hem soru hem de cevap olarak Yahya Efendi'nin fetvalarına göre daha geniş bir kapsama sahiptir. Konu ve sayı açısından ise Yahya Efendi'nin fetvaları hem nicelik hem de konu çeşitliliği bakımından Hayreddin er-Remli'nin siyer fetvalarından daha geniş bir yelpazeye sahiptir. Bu durum, her ne kadar her iki alim de benzer konularda fetvalar vermiş olsalar da Yahya Efendi'nin eserlerinin daha geniş bir konu alanını kapsadığını göstermektedir. Minkârîzâde Yahya Efendi ve Hayreddin er-Remli, birçok benzer konuda fetvalar vermişlerdir. İkisinin de Hanefi mezhebine göre fetva vermesi ve benzer hukuki kaynaklara başvurmaları benzer konularda benzer hükümler vermelerini sağlamıştır. Fetva konularındaki çeşitliliğin arkasında pek çok neden zikredilebilecek olsa da makalede bu çeşitlilik temelde şeyhülislamlık makamından kaynaklanan farkla açıklanmaktadır.

Anahtar kelimeler: İslam Hukuku, Fetva, Şeyhülislam, Müftü, Osmanlı Hukuku, Minkârîzâde Yahya Efendi, Hayreddin er-Remli

Abstract: The main aim of this study is to compare fatwa practices in the central and provincial areas of the Ottoman Empire. The article examines the legal systems throughout the Empire and highlights differences in fatwas between the central and provincial regions. It contrasts the fatwas of Minkârîzâde Yahya Efendi (d. 1088/1678) from the Ottoman center with those of Hayreddin er-Remli (d.1081/1671) from the provinces, analyzing their sources, contents, and formats. The study focuses specifically on the *Kitab al-Siyar*, related to international law and investigates how individual social, economic and cultural conditions shaped the content of these fatwas. In the article, the comparison of central and provincial fatwas initially involves a comparison of the sources of the fatwas. Both the narrations written to Yahya Efendi's fatwas and the works referenced in er-Remli's fatwas exhibit a wide variety of sources. When comparing the question-and-answer structures of the fatwas found in the compilations of Yahya Efendi and er-Remli, a significant difference in volume is observed between the two compilations. Er-Remli's fatwas have a broader scope both in terms of the questions and the answers compared to Yahya Efendi's fatwas. In terms of topic and quantity, the content of Yahya Efendi's fatwas encompasses a wider range both in terms of quantity and topic variety compared to Hayreddin er-Remli's siyer fatwas. Minkârîzâde Yahya Efendi and Hayreddin er-Remli have issued fatwas on many similar topics. Their adherence to the Hanafi school of thought and their reliance on similar legal sources have led to them issuing similar rulings on similar topics. Although many reasons could be cited for the diversity in the subjects of the fatwas, the article explains that this diversity fundamentally stems from the differences associated with the position of the Sheikh al-Islam.

Keywords: Islamic Law, Fatwa, Sheikh al-Islam, Mutti, Ottoman Law, Minkârîzâde Yahya Efendi, Hayreddin er-Remli

Extended Summary

The primary goal of this study is a comparative analysis of fatwas from the central and provincial regions of the Ottoman Empire. The article delves into the legal structure across the Ottoman territories, emphasizing the differences between central and provincial fatwas. It contrasts the fatwas of Minkârîzâde Yahya Efendi from the Ottoman center with those of Hayreddin er-Remlî from the provinces, focusing on their sources, contents, and structures. The article particularly highlights the fatwas in the *Kitab al-Siyar* section, which pertain to Islamic legal rulings on international law. Additionally, it investigates how the social, economic, and cultural conditions influenced the content of these fatwa texts.

The article specifically focuses on the *Kitab al-Siyar*, which corresponds to juristic rulings related to international law. Furthermore, it addresses how the content of fatwa texts was shaped by individual social, economic, and cultural conditions. Minkârîzâde Yahya Efendi served as the Sheikh al-Islam in the Ottoman Empire for more than eleven years, from 1662 to 1674. His fatwas were later compiled by Atâullah Mehmet Efendi (ö. 1127/1715) and Menteşzâde Abdürrahim Efendi (ö. 1128/1716), both of whom also served as Sheikh al-Islam. The compilation by Atâullah Efendi is notable for including the sources of the fatwas in jurisprudence books, while the compilation by Abdürrahim Efendi is distinguished by the large number of fatwas it contains. Hayreddin er-Remlî, on the other hand, never held an official position in the Ottoman bureaucracy. Nonetheless, he was a highly influential scholar throughout a wide region, particularly in Ramla, where he spent most of his life. Judges and muftis from various regions sought fatwas from Hayreddin er-Remlî. His fatwas were gathered together by his son and a student. There is correspondence between Minkârîzâde Yahya Efendi and Hayreddin er-Remlî. This exchange of letters has been influential in selecting Yahya Efendi and er-Remlî as representatives of the center and the periphery in this study.

When comparing the question-and-answer structures of the fatwas in the collections of Yahya Efendi and er-Remlî, a noticeable difference in volume is observed between the two. er-Remlî's fatwas are more extensive in both questions and answers compared to those of Yahya Efendi. This difference in volume is due to the different writing techniques used in each collection. In terms of subject matter and quantity, Yahya Efendi's fatwas cover a broader spectrum both in quantity and variety of topics compared to Hayreddin er-Remlî's *siyar* fatwas. The detailed subheadings in Yahya Efendi's collection are notably more specific compared to er-Remlî's *siyar* fatwas. In *al-Fatawa al-Hayriyya*, fatwas are listed under general headings, whereas in Yahya Efendi's collection, they are addressed under more specific headings.

Yahya Efendi's fatwas demonstrate the richness of issues in the Ottoman center compared to those of er-Remlî. In Yahya Efendi's fatwas, there are more rulings particularly on topics such as wars, invasions, dhimmis (non-Muslim citizens), slaves, *musta'mins* (non-Muslims under temporary protection), *dar al-Islam*, and *dar al-harb*. Problems arising from the coexistence of dhimmis with Muslims are also more extensively covered in his fatwas. In er-Remlî's *siyar* fatwas, however, rulings related to *'ushr* (a form of tax) and *kharaj* (land tax) are more prominent.

Minkârîzâde Yahya Efendi and Hayreddin er-Remlî issued fatwas on many similar subjects. Their adherence to the same Islamic school of thought and their references to similar legal sources allowed them to produce parallel rulings on common topics, which are examined under eleven different categories in the article. The common topics addressed in the article are as follows: Disturbing Muslims, conducting religious ceremonies loudly, adding extensions to churches; the height of buildings of dhimmis; non-Muslim places of worship; non-Muslims asserting superiority over Muslims and causing disturbance; jizya (a tax on non-Muslims); cursing and damning Prophet Abraham; a dhimmi cursing Prophet Muhammad; preferring dhimmis over Muslims and blasphemy; tearing up a fatwa, cursing against Sharia and mocking a fatwa; turning away from Sharia, denying and belittling Islamic law; refusing to refer to Sharia and preferring to follow one's own customs and traditions. The fatwas of both jurists on these topics provide significant insights into the legal and social structure of the Ottoman period.

Conversely, peripheral muftis typically addressed only the issues faced by communities in their specific regions, resulting in a narrower scope of their fatwas compared to those of the Sheikh al-Islam. Geographical and demographic differences also contribute to the variation in the number and subjects of fatwas between the center and the periphery. The center, in comparison to the periphery, exhibits a broader range of social and cultural diversity, which is reflected in the variety and topics of the fatwas.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin geniş toprakları üzerindeki hukuki yapı, merkez ve taşra bölgelerinde nasıl bir fetva pratiği olduğuna dair önemli soruları beraberinde getirmektedir. Merkez ve taşra arasında fetvaların nasıl farklılaştığı, hukukçular ve tarihçiler için önemli bir inceleme konusu olmuştur. Ancak, mevcut literatürde bu konunun karşılaştırmalı bir incelemesi yeterince yapılmamıştır. Bu makalede, Osmanlı'nın merkez ve taşra dinamiklerini temsil eden iki önemli müftünün fetvaları karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır. Makale, merkezi temsil eden şeyhülislam fetvaları bağlamında Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin, taşra perspektifinden ise Filistin'de müftülük yapan Hayreddin er-Remlî'nin fetvalarını inceleyerek, bu fetvaların kaynakları, içerikleri ve yapılarına dair bir mukayese sunmaktadır. Bu mukayesenin odak noktası, farklı coğrafi bölgelerde dinamik bir yapı ve geniş bir konu yelpazesine sahip olması sebebiyle en fazla çeşitliliği beklediğimiz ve makalenin genel hacmini aşmayacak şekilde sınırlı tutulduğu *Kitâbu's-Siyer*, yani günümüzde İslam uluslararası hukukuna tekabül eden fetvalardır. Mukayesenin amacı ise merkez ile taşra arasındaki fetva pratiğindeki benzerlikleri ve farklılıkları incelemek ve *Kitâbu's-Siyer*'in Osmanlı merkez ve taşrasında hangi konu çeşitliliğine sahip olduğunu ortaya koymaktır.

Osmanlı Devleti, tarihsel ve coğrafi genişliğiyle, farklı bölgelerinde kendine özgü yönetim ve sosyo-kültürel dinamiklere sahip olmuştur. Merkez, devletin

siyasi, kültürel ve hukuki kararlarının alındığı kilit nokta olarak ön plana çıkmaktadır. Buna karşılık, taşra, bu merkezi yapıdan uzakta, yerel dinamiklerin ve özgül koşulların hüküm sürdüğü bölgeleri temsil etmektedir. Aynı zamanda Osmanlı fetva pratiğinde merkez ve taşra dinamiklerinin nasıl farklılaştığını ve nasıl benzer temalar etrafında birleştiğini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu ayrımı yapmamızın altında yatan temel motivasyon, Osmanlı hukuki yapısının bu iki farklı mekânsal kategoride nasıl tezahür ettiğini anlamak ve literatüre bu konuda katkı sağlamaktır. Bu bağlamda, siyer konuları, merkez ve taşra arasındaki farklılıkların anlaşılmasında önemli bir örneklem sunar.

Siyer kelimesi, dilimizde "hal, durum, davranış, idare, yol, hareket, yürüme" gibi anlamlara gelmektedir. Günümüzde bu terimin "Devletler Genel ve Devletler Özel Hukuku" kavramlarına denk düştüğü söylenebilir. Bu terminolojik seçimin kökeni, âlimlerin gayrimüslim topluluklarla olan münasebetlerini belirlerken Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn'in yöntemlerini referans almasına dayanmaktadır.¹ Siyer, fıkıh kitaplarının savaş, barış ve devletlerarası ilişkilerle ilgili meseleleri ele aldığı kısımdır. Siyer bahisleri, fıkıh kitaplarında siyerin tanımından başlayarak cihadın kimlere farz olduğuna, savaşın nasıl yapılacağına, savaş esnasında ve sonrasında alınan ganimetlere, savaşla elde edilen topraklara ve bu topraklardan alınan vergilere kadar birçok konuyu ele almaktadır.²

Fetva metinlerinin içeriği, fetvayı soran kişilerin politik ve ekonomik durumları, yaşadıkları coğrafi bölgeler, dil ve kültürel bağlamları gibi faktörlerin etkisi altında şekillenmektedir. Bölgesel özellikler, ekonomik koşullar ve kültürel farklılıkların fetva pratiği üzerinde ne tür etkilerde bulunduğu merak konusudur. Bu makalede söz konusu faktörlerin fetvalara nasıl yansıdığı değerlendirilecektir. Ayrıca makale, Osmanlı'nın merkez ve taşra bölgelerinde gayrimüslimlerin karşılaştığı zorlukları, Müslümanlarla olan etkileşimlerini ve dönemin siyer kitabına yansıyan meselelerin merkez-taşra bağlamında nasıl ele alındığını aydınlatmayı amaçlamaktadır.

17. yüzyılın meşihat makamındaki şeyhülislamın görev süreleri genellikle kısa olmuştur. Ancak bu dönemde Minkârîzâde Yahyâ Efendi, on bir yıl üç ay bu makamda bulunmuş ve verdiği fetvalardan on bir binin üzerinde fetva günümüze ulaşmıştır. Bu hacim, Yahyâ Efendi'nin fetvalarının, o dönemin dini, politik, ekonomik ve sosyal yaşantısına dair kritik bilgiler sunması bakımından büyük bir öneme işaret etmektedir.³ Yahyâ Efendi ve fetvaları hakkında literatürde yapılmış

1 Ekmelüddin Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed er-Rûmî Bâbertî, *el-'Inâyeh Şerhu'l-Hidâye bi Hâmişi Fethü'kâdir* (Lübnan: Darü'l-fikr, 1969), 5/134; Ahmet Yaman, "Siyer", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 2009, 37/316.

2 Ebü'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr Merginani, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedi*, ed. Naim Eşref Nur Ahmed (Karaçi: Idaretü'l-Kur'an ve'l-Ulumü'l-İslâmiyye, 1417), 217-234.

3 Yahyâ Efendi'nin fetvalarını Osmanlı fetvasında temel bir kaynak olarak değerlendiren çalışma için bk. Ahmet Faruk Çelik, *Osmanlı Fetva Literatüründe Temel Bir Kaynak Olarak Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin Fetâvâsı ve Vakıf Fetvalarının Analizi* (Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023); Yahyâ Efendi'nin Osmanlı ilmiye ve bürokrasisindeki önemi için bk. Özgün Deniz Yoldaşlar, *Minkârîzâde Yahyâ and the Ottoman Scholarly Bureaucracy in the Seventeenth Century* (Boğaziçi Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021).

bazı çalışmalar mevcuttur. Yahya Efendi'nin fetvaları üzerine yapılan en güncel çalışma, tarafımızca hazırlanan "Osmanlı Fetva Literatüründe Temel Bir Kaynak Olarak Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin Fetâvâsı" isimli doktora çalışmasıdır.⁴ Söz konusu çalışma, *Fetâvâ-yı Abdürrahim* isimli fetva mecmuasının aslında Yahya Efendi'nin fetvalarını içerdiğini detaylarıyla ortaya koymaktadır.⁵ Ayrıca Yahyâ Efendi'nin fetvalarının Osmanlı hukuku içerisinde temel bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Bu makalede söz konusu tespitlere binaen Yahyâ Efendi'nin siyer fetvalarının tespitinde Abdürrahim Efendi derlemesi esas alınmıştır.⁶ Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin fetvalarını konu edinen diğer çalışmalar ise onun fetvalarını, daha az fetvanın yer aldığı Atâullah Efendi derlemesi üzerinden incelemiştir.⁷ Bu durum Yahya Efendi'nin fetvalarının öneminin tam olarak anlaşılmasının önüne geçebilmektedir.

Taşra fetvalarının temsilcisi olarak belirlenen Hayreddin er-Remlî, hayatının büyük bir kısmını Filistin'in Remle şehrinde sürdürmüş ve dönemin birçok ilim adamı, onun ilmine büyük bir değer atfetmiştir. er-Remlî'nin fetvaları, sadece Remle ile sınırlı kalmayıp, komşu şehirlerden de soruları içermektedir.⁸ Onun fetvaları, oğlu Muhyiddin tarafından *el-Fetâvâ'l-Hayriyye* isimli mecmuada bir araya getirilmiştir.⁹ Ayrıca, er-Remlî ve Yahyâ Efendi'nin aynı dönemde yaşamış olmaları ve aralarındaki yazışmalar, bu iki müftünün birbirlerini tanıdığına ve birbirlerinin bilgisine değer verdiğiğine işaret etmektedir.¹⁰ İki müftü arasındaki bu ilişki, merkez ve taşranın temsilcisi olarak Yahya Efendi ve er-Remlî'nin seçilmesinde etkili olmuştur.

1. Minkârîzâde Yahyâ Efendi ve Hayreddin Er-Remlî'nin Kısa Biyografileri ve Aralarındaki İlişki

Minkârîzâde Yahyâ Efendi, 1609 yılında, İbrahim Paşa-yı Atîk Medresesi'nde müderrislik yapan Alanyalı Minkârî Ömer Efendi'nin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Yahyâ Efendi'nin eğitimi, döneminin önde gelen alimlerinden aldığı dersler-

4 Ahmet Faruk Çelik, *Osmanlı Fetva Literatüründe Temel Bir Kaynak Olarak Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin Fetâvâsı Ve Vakıf Fetvalarının Analizi* (Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023).

5 Tezde yer alan iddianın ilk bulguları için bk. Ahmet Faruk Çelik, "Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin Fetvalarının Fetâvâ-yı Abdürrahim Olarak Tedavüle Girişi Üzerine Değerlendirmeler", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (25 Haziran 2021).

6 Yahyâ Efendi'nin fetvalarının esas alında Nuruosmaniye 2003 numaralı nüsha kütüphane kataloglarında *Fetâvâ-yı Minkârîzâde* olarak kaydedilmiştir. Bu sebeple Abdürrahim Efendi derlemesi olan bu nüshaya metinde referans gösterilirken *Fetâvâ-yı Minkârîzâde* ismi kullanılmaktadır.

7 Söz konusu çalışmalar için bk. Mehmet İpşirli, "Şeyhülislam Minkârîzâde Yahyâ Efendi", *Prof. Dr. Mübahat Kütükoğlu'na Armağan*, ed. Zeynep Tarım Ertuğ (İstanbul: İ.Ü. Edebiyat F. Yayınları, 2006), 229-249; Mehmet Koç, *Şeyhu'l-İslâm Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin Talak İle İlgili Fetvaları Ve Tahlihi* (Çukurova Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008); Bünyamin Karadöl, *Şeyhü'l-İslâm Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin Nikâh Akdi/Evlilik İle İlgili Fetvaları* (Çukurova Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006).

8 Remlî'nin fetvaları hakkındaki detaylı inceleme için bk. Said Nuri Akgündüz, *Hayreddin er-Remlî'nin Fetvaları -El-Fetâvâ'l-Hayriyye'nin Biçim ve İçerik İncelemesi-* (Ankara: Fecr, 2017).

9 Hayreddin b. Ahmed er-Remlî, *el-Fetâvâ'l-Hayriyye li Nef'i'l-Berriyye*, el-Matba'atü'l-Kübrâ'l-Mîriyye (Dârü't-tibâ'ati'l-Âmire), Bulak, 1883.

10 Söz konusu mektuplaşmalar için bk. Said Nuri Akgündüz, "Hayreddin er-Remlî'nin Risâle fi'l-Cevâb an Meseleti Men Kâle in Ef'al Kezâ fe-Hüve Kâfir Adlı Risâlesi: İnceleme ve Tahkik", *Dergiabant* 10/2 (2022), 344-376.

le zenginleşmiştir. Bu alimler arasında Aziz Mahmud Hüdayî (ö.1038/1628), Kîçî Mehmed Efendi (ö.1053/1644), Veli Efendi ve Abdürrahim Efendi (ö. 1128/1716) gibi isimler bulunmaktadır. Babası Minkârî Ömer Efendi'nin Kudüs ve Mekke gibi İslam dünyasının merkezlerinde kadılık yapmış olması, Yahyâ Efendi'nin ilmiye hiyerarşisinde prestijli bir konuma gelmesinde etkili olmuş olmalıdır. O, Hocazâde Es'ad Efendi'den mülâzemet alarak müderrislik görevine atanmış, 21 Kasım 1662 tarihinde ise IV. Mehmet tarafından şeyhülislam olarak görevlendirilmiştir. On bir yıl şeyhülislamlık makamında bulunduktan sonra hastalığı sebebiyle azledilmiştir. Zilkâde 1088'de (Ocak 1678) vefat etmiştir.¹¹

Yahyâ Efendi, şeyhülislam olmasının yanı sıra birçok önemli ismin hocası olarak da tanınmıştır. Hanefî mezhebinin önde gelen alimleri olan Şürûnbülâlî ve Hamevî talebeleri arasındadır.¹² Yahyâ Efendi'nin öğrencileri arasında, Çatalcalı Ali Efendi'den (ö.1103/1692) başlayarak Ebûîshak İsmâîl Efendi'ye (ö.1137/1725) kadar olan 42 yıllık dönemde şeyhülislamlık makamına atanmış on bir kişi bulunmaktadır. Yahyâ Efendi'nin etkisi, sadece kendi dönemiyle sınırlı kalmamış, kendisinden sonraki nesillere de aktarılmıştır. Özellikle şeyhülislamlık makamında bulunan öğrencileri, onun ilmi mirasını devralarak Osmanlı ilmiye ve yönetimine katkıda bulunmuşlardır.¹³

Hayreddin er-Remlî, 993/1585 yılında, Filistin bölgesinde bulunan Remle'de dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini üvey dedesi Musa b. Hasen'in yanında tamamlamış, ardından ilim öğrenimi için Ezher Üniversitesine gitmiştir. Burada, Hanefî mezhebinin önde gelen alimlerinden Abdullah b. Muhammed en-Nahrîrî'nin yanında özel bir eğitim almış, aynı zamanda diğer Ezher alimlerinden aldığı derslerle bilgisini pekiştirmiştir.¹⁴

Hayreddin er-Remlî, Osmanlı döneminde resmi bir görevde bulunmamış, geçimini ticaret yaparak sağlamıştır. Özellikle Remle bölgesinde zeytin, incir ve üzüm ticaretiyle meşgul olmuş, kendi bahçesinde yetiştirdiği ağaçlarla bölge halkına örnek olmuştur. Onun bu çabası, Remle'nin meyve bahçelerinin gelişmesine katkıda bulunmuş ve bölgenin tarım potansiyelini artırmıştır. er-Remlî, hem toplum içinde hem de idari çevrelerde büyük bir saygı ve nüfuza sahip bir alim olarak tanınmıştır. Birçok kişi, onun derin bilgisine ve adalet anlayışına güvenerek, ona

11 Nev'îzâde Atâyî, *Hadâ'îku'l-Hakâ'ik Fi Tekmîleti's-Şekâik Nev'îzâde Atâyî'nin Şakâ'ik Zeyli*, haz. Dr. Suat Donuk (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2017), 3/1709-1710; Mehmet İpşirli, "Minkârîzâde Yahyâ Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005); Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul, 1972), 1/466; Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar Türkiye (1074-1990)* (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 1996), 2/780.

12 Minkârîzâde Yahyâ Efendi, *el-İttibâ' fi Mes'eleti'l-İstimâ' (fi Vucûbi'l-İstimâ' li'l-Kur'an'il-Azîm) ve Yelîhi Risâletün fi Vucûbi'l-İstimâ' il-Hutbe*, thk. Üsâme Abdülvehhâb el-Hamed el-Hayyânî (Amman, Ürdün: Ervika, 2020), 40-42.

13 Çelik, *Osmanlı Fetva Literatüründe Temel Bir Kaynak Olarak Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin Fetâvâsı ve Vakıf Fetvalarının Analizi*, 42; Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin hayatıyla ilgili daha detaylı bilgi için bk. Özgün Deniz Yoldaşlar, *Minkârîzâde Yahyâ and the Ottoman Scholarly Bureaucracy in the Seventeenth Century* (Boğaziçi Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021).

14 Muhammed Emin el-Muhibbi, *Hulâsatü'l-Eser fi A'yâni'l-Karnî'l-Hâdiye Aşer* (Kahire: Matbaatü'l-Vehbiyye, 1284), 2/137.

başvurmuştur. er-Remlî'nin verdiği fetvalar, kadıların aldığı kararlara yön verebilmiştir. Bu durum, onun toplum ve yargı üzerindeki derin etkisini ve otoritesini gözler önüne sermektedir. Hayreddin er-Remlî, 1081/1671 yılında Ramazan'ın 27. gecesinde vefat etmiştir.¹⁵

Daha önce ifade edildiği üzere Minkârîzâde Yahyâ Efendi ile Hayreddin er-Remlî arasında mektuplaşmalar bulunmaktadır. Bunlar, "*Risâle fi'l-Cevâb an Mes'eleti Men Kâle in Ef'al Kezâ fe-hüve Kâfir*" başlığı altında bir risalede toplanmıştır.¹⁶ Yahyâ Efendi, küfür üzerine yemin meselesini ele alarak Hayreddin er-Remlî'ye bir mektup göndermiştir. Bu mektupta, er-Remlî'ye yöneltilen bir soru bulunmakla birlikte, Yahyâ Efendi aynı zamanda bu konuda kendi görüşlerini de ifade etmektedir. Ayrıca, er-Remlî'den bu meseleyi derinlemesine düşünerek ve analiz ederek konu hakkında bir risale yazmasını istemektedir. Hayreddin er-Remlî, bu talep üzerine bir risale hazırlayarak Yahyâ Efendi'ye iletmiştir. Ancak, Yahyâ Efendi'nin er-Remlî'ye geri dönüşü, onun asıl beklentisinin konuyla ilgili metinlerin şerh edilmesi yönünde olduğu, sadece alimlerin farklı görüşlerini aktarması olmadığı yönündedir.¹⁷ Ancak Hayreddin er-Remlî, Yahyâ Efendi'nin bu son mektubuna yanıt verme fırsatı bulamadan hayatını kaybetmiştir. Söz konusu mektuplaşmalar, iki alim arasındaki ilişkiyi göstermesi açısından önemlidir.

Minkârîzâde Yahyâ Efendi, şeyhülislam unvanıyla Osmanlı hukukunun en üst kademesinde bulunarak, Osmanlı fetvasında merkezi bir rol oynamıştır. Bu prestijli konumu, onun fetvalarının birçok müftü ve kadı tarafından referans alınmasını sağlamıştır. Diğer yandan Hayreddin er-Remlî, Gazze'den Şeyh Salih et-Timurtâşi ve Dimyat Kadısı olan Şeyh Beşir b. Şeyh Muhammed el-Halîlî gibi önde gelen hukukçuların dikkatini çekmiştir. Haim Gerber, Hayreddin er-Remlî'nin suç ve ceza hükümleri konusunda sıkça danışılan bir isim olup, birçok meselede ta'zir cezasına hükmettiğini söylemiştir. Ancak, ta'zir cezasının uygulanması genellikle devletin resmi kadısının yetkisindedir. Gerber, Hayreddin er-Remlî'nin bu tür hükümler verme eğilimini, onun kendini diğer kadılardan farklı bir konumda görmemesine bağlamaktadır.¹⁸

Şeyhülislam fetvaları, genellikle hukuki meselelere dair bilgiler içerirken sorulan fetvanın spesifik bağlamsal detaylarını içermemektedir. Ancak Hayreddin er-Remlî'nin mecmuası, birçok fetvasında olayın tarihini, konumunu, ilgili kişilerin isimlerini ve meseleye dair diğer bilgileri detaylı bir şekilde sunmaktadır. Bu, onun fetvalarının, hukuki meseleye doğrudan etkisi olmayan birçok detayı içermesine yol açmıştır.¹⁹ Söz konusu detaylar günümüz araştırmacıları için ilgili döneme dair oldukça önemli bilgiler içermektedir.

15 el-Muhibbi, *Hulâsatü'l-eser*, 2/139.

16 Detaylı bilgi için bk. Akgündüz, "Hayreddin er-Remlî'nin Risâle fi'l-cevâb Risâlesi".

17 Hayreddin er-Remlî, *Risâle fi'l-Cevâb an Mes'eleti Men Kâle in Ef'al Kezâ fe-Hüve Kâfir* (Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu, 322), 306b.

18 Haim Gerber, *Islamic Law And Culture 1600-1840* (Leiden-Boston-Köln: Brill, 1999), 39.

19 Gerber, *Islamic Law And Culture*, 136.

2. Merkez ve Taşra Fetvalarının Mukayesesi

Bu başlıkta, Yahya Efendi ile er-Remlî'nin fetvaları, fetva verirken müracaat edilen kaynaklar başta olmak üzere fetvaların soru-cevap formları, siyer fetvaları özelinde konu ve fetva sayısı açısından karşılaştırılmaktadır. Böylelikle benzer temalara sahip fetvalar tespit edilmektedir. Ardından, iki farklı bölgede verilen fetvalar arasındaki farklılıkların nedenleri üzerinde durulmakta ve bu farklılıklar coğrafi, demografik ve makamsal etkenler ışığında açıklanmaktadır.

2.1. Kaynak Karşılaştırması

Osmanlı döneminde şeyhülislam fetvaları, genellikle fetva eminleri veya talebeleri tarafından toplanarak klasik fıkıh kitaplarının tasnifine uygun bir şekilde derlenmiştir. Söz konusu derlemeler, müftülerin fetvalara daha kolay erişimini sağlamak amacıyla yapılmıştır. Ancak, fetva mecmualarında doğrudan kaynak belirtilmemesi ve kenar müftülerinin fetva verirken kaynak gösterme zorunluluklarının bulunması bu eserlerin kullanılabilirliğini sınırlandırmıştır. Zamanla, fetva mecmualarının kopyaları yapılırken, bazı müstensihler ve mecmuaları kullanan kişiler, fetvaların klasik fıkıh kitaplarındaki kaynaklarını belirlemiş ve bu bilgileri sayfa kenarlarına eklemiştir. Ancak söz konusu eklemelerin her zaman doğru ve eksiksiz olmaması, fetva mecmualarından tam anlamıyla yararlanmayı engellemiştir. Bu durum, fetva mecmualarını derleyen kişilerin, fetva mecmualarının kaynaklarını tespit etmelerine yani fetvalara nakil yazmalarına neden olmuştur. Bu nakillerde, Hanefi mezhebinin kabul görmüş ve yaygın olarak kullanılan kitaplarındaki görüşler temel alınmıştır.²⁰

Osmanlı şeyhülislamlarının fetvalarında genellikle doğrudan bir kitaba atıfta bulunmadığı gözlemlenirken taşra müftüleri fetvalarında delillerini belirtmek zorundaydılar. Heyd'e göre, taşra müftülerinin fetvalarında kaynak göstermeleri, III. Murad dönemine ait bir fermanla resmi bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu fermanla, halkın fetvaların güvenilir fıkıh kitaplarına uygun olduğunu görmesi ve bu fetvalara güvenerek başka bir mercie başvurma ihtiyacını ortadan kaldırması amaçlanmıştır. Şükrü Özen, bu kanuni zorunluluğun ne zaman başladığı konusunda kesin bir tespitte bulunamasa da 16. yüzyılın sonlarına işaret etmektedir.²¹

Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin başvurduğu kaynakları kesin olarak belirlemek zor olsa da onun fıkhi dayanaklarını, nakil çalışmaları üzerinden tahmin etmek mümkündür. Öte yandan Hayreddin er-Remlî, fetvalarında fıkıh kitaplarından açıkça referanslarda bulunmaktadır. Bu iki müftünün fetva mecmualarındaki bu

20 Emine Arslan, "Osmanlı Dönemi Nuküllü Fetva Mecmuaları ve Özellikleri", *Osmanlı Hukukunda Fetva*, ed. Süleyman Kaya vd. (İstanbul: Klasik Yayınlar, 2018), 169; Emine Arslan, *Nuküllü Fetvâ Mecmuaları ve Mehmed Fikhî'nin el-Ecvîbetü'l-Kâni'a Adlı Eserinin Bunlar Arasındaki Yeri* (Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010), 47.

21 Şükrü Özen, "Osmanlı Dönemi Fetva Literatürünün Dönem, Coğrafya ve Mezhep Farklılıkları Açısından Mukayesesi", *Osmanlı Hukukunda Fetva*, ed. Kaya, Süleyman vd. (İstanbul: Klasik Yayınlar, 2018), 357; Arslan, "Osmanlı Dönemi Nuküllü Fetva Mecmuaları", 168; Uriel Heyd, "Osmanlı'da Fetva Müessesinin Bazı Tezahürleri (III Levha ile Birlikte)", çev. Fethi Gedikli, *Osmanlı Hukukunda Fetva*, ed. Süleyman Kaya vd. (İstanbul: Klasik Yayınlar, 2018), 80.

farklılık, kullandıkları kaynaklar hakkında kesin bir sonuca varmasa da genel bir perspektif sunabilir.

Fetâvâ-yı Minkârîzâde'nin belirli nüshalarında nakiller sayfa kenarlarında bulunurken, Ataullah Efendi tarafından derlenen ve onun ismiyle anılan *Fetâvâ-yı Atâullah*'ta ise bu nakiller doğrudan metin içerisinde yer almaktadır. Araştırmamızda başvurduğumuz ana kaynak, Nuruosmaniye 2003 nüshasıdır. Bunun temel nedeni, *Fetâvâ-yı Atâullah*'ta yer alan fetva sayısının, Yahyâ Efendi'nin fetvalarını içeren Abdürrahim derlemesine göre daha az olmasıdır. Özellikle, Ataullah Efendi derlemesinde 147 fetva bulunurken, Abdürrahim Efendi derlemesinde bu rakam 448'e yükselmektedir. Ancak, Nuruosmaniye 2003 nüshasında, tüm fetvaların nakilleri bulunmamaktadır. Özellikle, *Kitâbu's-Siyer* bölümündeki fetvaların nakilleri, *Fî şîrâi'z-zimmi ve isti'cârihî fî mahalleti'l-müslimîn ve sûkihim ve'l-cebri ani'l-bey'* bölümündeki ilk iki fetvaya dek bulunur. Bu nüsha içerisinde toplam 227 fetvanın nakli mevcutken *Fetâvâ-yı Atâullah*'ta bu sayı 147'dir. Netice itibarıyla Nuruosmaniye 2003 nüshasında nakil bulunan fetva sayısının Ataullah Efendi'nin mecmuasındakinden daha fazla olması, nakillerdeki kaynakların tespitinde bu nüshanın seçilmesinde etkili olmuştur.

Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin fetva mecmuasında, Hanefi mezhebinin önde gelen alimlerinin eserlerine dair nakiller bulunmaktadır. Siyer bahsinde, Tahâvî'nin (ö. 321/933) *el-Muhtasar*'ı, Kudûrî'nin (ö. 428/1037) *el-Kitab (el-Muhtasar)*'ı, Burhânüddin el-Merginânî'nin (ö. 593/1197) *el-Hidâye*'si, Kâsânî'nin (ö. 587/1191) *Bedâ'î'u's-sanâ'î*'i, Osman b. Ali ez-Zeylaî'nin (ö. 743/1343) *Tebyinü'l-hakâik*'i, İbnü'l-Hümmâm'ın (ö. 861/1457) *Fethü'l-kadîr*'i, Molla Hüsrev'in (ö. 885/1480) *Dürerü'l-hükkâm*'ı, İbn Nüceym'in (ö. 970/1563) *el-Bahrü'r-râik*'i ve Muhammed b. Abdullah el-Timurtâşî'nin (ö. 1006/1598) *Minehü'l-gaffâr*'ı gibi önemli eserlere atıfta bulunulmuştur.

Fetva kitaplarından öne çıkanlar arasında, Fahrüddin el-Üzcendî'nin (ö. 592/1196) *Fetâvâ Kadîhân*'ı, Burhaneddin el-Buhârî'nin (ö. 616/1219) *el-Muhît ve Zahîretü'l-fetâvâ*'sı, Âlim b. Atâ'nın (ö. 786/1384) *el-Fetâva't-Tâtârhanîyye*'si, Bezzâzî'nin (ö. 827/1424) *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*'si, Sirâcüddin Ömer b. Ali'nin (ö. 829/1426) *Fetâvâ Kâriü'l-Hidâye*'si, Pîr Mehmed Üskübî'nin (ö. 1030/1621) *Muinü'l-müftî*'si ve Mehmed Emin Ankaravî'nin (ö. 1098/1687) *Fetâvâ-yı Ankaravî*'si yer almaktadır. Son olarak, Yahyâ Efendi'nin siyer fetvalarında referans olarak kullanılan diğer önemli fıkıh kitapları arasında Ebû Yûsuf'un (ö. 182/798) *Kitâbü'l-Harâc*'ı, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) *es-Siyerü'l-kebîr*'i ve Zeynüddin İbn Nüceym'in (ö. 970/1563) *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'i bulunmaktadır.

Daha önce ifade edildiği üzere Osmanlı döneminde, şeyhülislam dışındaki taşra müftüleri, verdikleri fetvalarda başvurdukları kaynakları belirtmek zorundaydı. Resmi bir müftülük görevi olmayan Hayreddin er-Remlî de fetvalarında ana kaynaklardan alıntılar yaparak referanslar sunmaktadır. er-Remlî, genellikle

bir fetva cevabında birden çok kaynağa atıfta bulunarak bazen doğrudan kitap isimlerini, bazen de sadece yazarın adını zikretmektedir. Ancak, er-Remlî'nin fetvalarında sıkça kaynaklara başvurusunun altında, müsteftilerin niteliği önemli bir yere sahiptir. Hayreddin er-Remlî'nin verdiği fetvaların içeriğinden ve karşılaştığı sorulardan yola çıkarak, müsteftilerin arasında müftüler, kadılar ve ilim talebelerinin bulunduğu tahmin edilebilmektedir. Bu durum, er-Remlî'nin fetvalarının sadece halka yönelik olmadığını, aynı zamanda ilmi bir çevreyle de etkileşim içinde olduğunu göstermektedir.

el-Fetâva'l-Hayriyye'nin siyer bölümünde başvuru kaynakları da oldukça zengindir. Fûrû fıkıh kitapları arasında Hâkim eş-Şehîd'in (ö. 334/945) *el-Kâfi'si*, Burhânüddin el-Merginânî'nin (ö. 593/1197) *el-Hidâye'si*, Osman b. Ali ez-Zeylaî'nin (ö. 743/1343) *Tebyînü'l-hakâik*'i, Bedreddin Simâvî'nin (ö. 823/1420) *Câmiu'l-Fusûleyn*'i, İbnü'l-Hümmâm'ın (ö. 861/1457) *Fethü'l-kadir*'i, Molla Hüsvrev'in (ö. 885/1480) *Dürrü'l-hükkâm*'ı, İbn Nuceym'in (ö. 970/1563) *el-Bahrü'r-râik*'i ve Muhammed b. Abdullah el-Timurtâşî'nin (ö. 1006/1598) *Tenvîrü'l-ebâr*'ı en sık başvuru kaynaklardır.

Fetva mecmualarında sıklıkla müracaat edilen başlıca fetva kitapları arasında Ebü'l-Hasen Rüknu'lislâm Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed es-Suğdî'nin (ö. 461/1068) *en-Nütef fi'l fetâvâ* adlı eseri, Burhaneddin el-Buhârî'nin (ö. 616/1219) *Zahîretü'l-Fetâvâ* adlı eseri, Âlim b. Atâ'nın (ö. 786/1384) *el-Fetâva't-Tâtârhanîyye* adlı eseri, Bezzâzî'nin (ö. 827/1424) *el-Fetâva'l-Bezzâziyye* adlı eseri ve Sirâcüddîn Ömer b. Alî'nin (ö. 829/1426) *Fetâvâ Kâriü'l-Hidâye* adlı eseri yer almaktadır. Diğer yandan, Minkârîzâde'nin fetvalarında başvuru diğer eserler arasında Ebü Yûsuf'un (ö. 182/798) *Kitâbü'l-Harâc* adlı eseri, Zeynüddin İbn Nuceym'in (ö. 970/1563) *el-Eşbâh ve'n-nezâir* adlı eseri, Alâeddin et-Trablusî'nin (ö. 844/1440) *Mü'înü'l-hükkâm* adlı eseri, Burhânüddin et-Trablusî'nin (ö. 922/1516) *el-İs'âf fi ahkâmî'l-evkâf* adlı eseri ve Hilâl b. Yahyâ'nın (ö. 245-860) *Ahkâmü'l-vakf* adlı eseri sayılabilir.

Hayreddin er-Remlî'nin fetvalarında, bazı durumlarda doğrudan eser adlarına değil, müelliflerin isimlerine atıfta bulunmaktadır. Bu müellifler arasında; Zühri (ö. 124/742), Sahnun el-Mâlikî (ö. 240/854), Hattâbî (ö. 388/988), Kadı Ebü Bekir İbnü'l-Arabî (ö.543/1148), Sekkâkî (ö.626/1229), Takiyyüddin es-Sübki (ö. 756/1355), Tâceddin es-Sübki (ö.771/1370), Eminü'd-din Muhammed b. Abdü'l-âl el-Hanefî (ö.786/1384), Kadı Bekir b. el-Alâ el-Kureysî (tarih bilinmiyor), Şeyh Zeynüddin (ö. 970/1563), Muhammed b. Ömer Şemüd-din ibn Sirâcüd-dîn el-Hânûti (ö. 1601) ve Ahmed b. Hüseyin b. Hasen er-Remlî el-Makdisî (ö. 844/1441) gibi isimler yer almaktadır. Bu müelliflerin eserleri ve görüşleri, Hayreddin er-Remlî'nin fetvalarında önemli bir yere sahip olup, onun fıkhi yaklaşımını ve referanslarını şekillendirmiştir.

Fetâvâ-yı Minkârîzâde ile *el-Fetâva'l-Hayriyye*'nin siyer bölümünde başvurduğu kaynaklar arasında on iki ortak eser bulunmaktadır. Bu eserlerin altısı, Hanefî fıkıh literatüründe sıkça başvuru temel fûru eserleridir. Bunlar: Kâsânî'nin

(ö. 587/1191) *Bedâ'î'u's-sanâ'î'*, el-Merginânî'nin (ö. 593/1197) *el-Hidâye*, İbnü'l-Hümam'ın (ö. 861/1457) *Fethü'l-kadîr* şerhi, Molla Hüsrev'in (ö. 885/1480) *Dürerü'l-hükkâm fi şerhi Gureri'l-ahkâm*, İbn Nüceym'in (ö. 970/1563) *el-Bahrü'r-râik*, ve el-Timurtâşi'nin (ö. 1006/1598) *Tenvîrü'l-epsâr* üzerine kaleme aldığı *Minehü'l-gaffâr* isimli eserleridir.

Fetva literatürü bağlamında her iki mecmuanın da başvurduğu dört önemli eser bulunmaktadır: Burhaneddin el-Buhârî'nin (ö. 616/1219) *Zahîretü'l-fetâvâ*, Âlim b. Atâ'nın (ö. 786/1384) *el-Fetâva't-Tâtârhâniyye*, Bezzâzi'nin (ö. 827/1424) *el-Fetâva'l-Bezzâziyye* ve Kâriü'l-Hidâye'nin (ö. 829/1426) *el-Fetâvâ* adlı eserleridir. Ek olarak, Ebû Yûsuf'un (ö. 182/798) *Kitâbü'l-harâc* ve İbn Nüceym'in (ö. 970/1563) *el-Eşbâh ve'n-nezâir* eseri de bu iki fetva mecmuasının başvurduğu ortak kaynaklar arasında yer almaktadır. Bu eserlerin her iki mecmua tarafından da referans alınması, söz konusu eserlerin dönemin fıkıh literatüründe ne denli otoriter ve merkezi bir konuma sahip olduğunu göstermektedir.

Osmanlı'nın hem merkez hem de taşra bölgelerinde fetva pratiğinin belirli bir standart ve tutarlılık gösterdiği, ortak referans alınan eserler üzerinden açıkça anlaşılmaktadır. Bu durum, Osmanlı'da fıkhi otoritenin sadece merkezde değil, geniş coğrafyası boyunca da kabul gördüğüne ve bu otoritenin Hanefi mezhebinin klasik metinlerine dayandığına işaret etmektedir. Aynı zamanda, bu ortak metinlerin geniş bir coğrafyada biliniyor olması, Osmanlı'da bilginin etkili bir şekilde yayıldığı ve medrese eğitiminin benzer bir müfredat etrafında şekillenmiş olabileceği hakkında bir fikir vermektedir. Bu, benzer şekilde merkez ile taşra arasında güçlü bir iletişimin ve etkileşimin varlığının bir işareti olarak da yorumlanabilir.

Minkârîzâde Yahya Efendi'nin fetva nakilleriyle er-Remlî'nin referans gösterdiği eserler arasında bir mecmuada kaynak gösterilip, diğerinde kaynak gösterilmeyen eserler de olabilir. Bununla birlikte sadece siyer bahsi ve belirli bir nüshanın kenarında yer alan nakillerin esas alınmasıyla yapılacak böyle bir karşılaştırma hareketle kesin bir sonuca varmak doğru olmayacaktır.

2.2. Soru-Cevap Karşılaştırması

Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmış olup, içerisinde nadiren Arapça fetvalar bulunmaktadır. Mecmuadaki bölüm başlıkları Arapça ifade edilmiştir ve bu başlıklar genellikle *Kitap*, *Bâb*, *Fasıl* ya da *Nev'* şeklinde sıralanmıştır. Her bölümün son kısmında *fi'l-müteferrikât* başlığına rastlanır ve bu başlık altında, ilgili bölümde ele alınmayan ancak konuyla bağlantılı fetvalar sıralanır. Fetvalarda Zeyd, Amr gibi farazi isimler kullanılmıştır. Hayreddin er-Remlî'nin fetvalarında, şeyhülislam fetvalarının aksine farazi isimlere başvurulmamış bunun yerine gerçek kişi isimleri kullanılmıştır. Sorularda geçen isimlerin birbirinden farklı ve sıradan olmayan yapısı, bu isimlerin gerçek kişilere ait olduğunu teyit eder niteliktedir.²²

²² Akgündüz, *Hayreddin er-Remlî'nin Fetvaları*, 53.

Yahyâ Efendi'nin fetvalarında bir önceki fetva ile aynı konuyu ele alan fetvalarda "sûret-i uhrâ" ifadesi görülmektedir. Bunun yanı sıra, "bu sûrette" ya da "sûret-i mezbûrede" gibi ifadelerle başlayan fetvalar, bir önceki fetvanın farklı bir yönünü ele almaktadır. *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'de verilen cevaplarda, hükümler oldukça özlü bir şekilde sunulmuştur. Bunun arkasında, fetva kâtiplerinin müsteftilerden aldıkları bilgileri standartlaşan fetva kalıplarına uygun bir şekilde yazmaları ve bu şekilde fetvaları şeyhülislama sunmaları yatmaktadır.

Hayreddin er-Remlî'nin fetvaları, sadece belirli meseleleri ele almakla kalmaz, aynı zamanda bu soruların kimler tarafından ve hangi bölgelerden geldiği hakkında da detaylı bilgiler sunar. Hayreddin er-Remlî'ye yöneltilen sorular, başta ikamet ettiği Remle şehri olmak üzere Kudüs, Nablus, Gazze, Ledd, Yafa, Hayfa, Halil, Akkâ, Dımaşk, Trablus, Şam, Dimyat, Aris ve Safed gibi çeşitli şehirlerden gelmiştir. Bu şehirler, bazen sadece sorunun kaynağı olarak değil, aynı zamanda fetvanın konusunu oluşturan olayın yaşandığı yer olarak da belirtilmiştir. Soruları yönelten kişilerin isimleri de fetvalarda sıklıkla zikredilmiştir. Akgündüz'ün de belirttiğine göre bu isimler genellikle bilgili ve âlim kişilerden oluşmaktadır. Örneğin, Gazze'den Şeyh Salih et-Timurtâşî, Dimyat'tan gelen kadı ve Şeyh Beşir b. Şeyh Muhammed el-Halîlî fetvalarda bahsi geçen bazı önemli isimlerdir.²³

Hayreddin er-Remlî'ye yöneltilen sorularda, müsteftinin detaylı ve kuvvetli bir cevap talep ettiğine dair belirli ifadeler bulunmaktadır. "Cevabı ayrıntılı olarak izah ediniz"²⁴, "Sarih nakil ve sahih kavillerle cevabı ifade ediniz"²⁵ ya da "Bu meselelerin derinlemesine incelenmesi ve cevabın eksiksiz verilmesi beklenmektedir"²⁶ gibi talepler, soruları yönelten kişilerin ilmî bir birikime sahip olduğunu ve konuya vakıf olduklarını göstermektedir. Hayreddin er-Remlî'nin cevapları da muhatabının ilmî derinliği hakkında bilgi verir niteliktedir. Örneğin, "Bildiginiz üzere..." ya da "Başka türlü düşündüren ibareler bu hükme aykırı sayılamaz, zira onların neye hamledileceği mahir fıkıhçının malumudur."²⁷ gibi ifadeler, müftünün muhatabının ilmî bir seviyede olduğunu kabul ettiğini göstermektedir. Akgündüz'ün çalışmasında, müsteftinin ilmî birikimini ortaya koyan bazı örnekler sunulmuştur. Bu örnekler arasında Ebû Hanîfe'nin bir görüşünün sorgulanması, bir fıkıh kitabındaki manzum ifadelerin açıklanmasının talep edilmesi ve *Hidâye*'de yer alan "hünsâ" hakkında bir hükmün açıklanmasının istenmesi yer almaktadır.²⁸

Fetva mecmualarının analizi, soru ve cevapların yapılarına bakıldığında, Hayreddin er-Remlî ve Yahyâ Efendi arasında belirgin bir hacim farkı olduğunu ortaya koymaktadır. Er-Remlî'nin fetvaları hem soru hem de cevap olarak Yahyâ

23 Akgündüz, *Hayreddin er-Remlî'nin Fetvaları*, 47-48.

24 Hayreddin b. Ahmed er-Remlî, *el-Fetâvâ'l-Hayriyye li nef'i'l-berriyye*, el-Matba'atü'l-kübrâ'l-Miriyye (Dârü't-tibâ'ati'l-Âmire), Bulak 1883, 1/5.

25 Remlî, *el-Fetâvâ*, 1/31.

26 Remlî, *el-Fetâvâ*, 1/33.

27 Remlî, *el-Fetâvâ*, 2/187.

28 Akgündüz, *Hayreddin er-Remlî'nin Fetvaları*, 52.

Efendi'nin fetvalarına göre daha geniş bir kapsama sahiptir. Bu hacim farkı, her iki mecmuanın farklı yazım teknikleriyle oluşturulmasından kaynaklanmaktadır. *el-Fetâva'l-Hayriyye*'de fetvalar, sorunun genel bağlamını muhafaza ederek mecmuaya dahil edilmiş, bu da fetvaların uzunluğunun artmasına yol açmıştır. Öte yandan Yahyâ Efendi'nin fetvalarında, diğer şeyhülislam fetva mecmualarında olduğu gibi bağlamla ilgili detaylara oldukça sınırlı yer ayrılmıştır.

Hayreddin er-Remlî, cevaplarında kendi görüşlerini ifade etmeden önce, çeşitli kaynaklardan alıntılar yaparak konuyu ele alır. Yahyâ Efendi ise doğrudan ilgili meselenin cevabı zikreder. Onun fetvalarına daha sonra nakiller eklenmiştir. er-Remlî'nin fetvalarında, müsteftinin talepleri dikkate alındığında, bazen detaylı ve kapsamlı cevaplar talep edildiği görülmektedir. Örneğin, "*Cevabı ayrıntılı olarak izah ediniz*"²⁹ ya da "*Sarih nakil ve sahih kavillerle cevabı ifade ediniz*"³⁰ gibi ifadelerle müftüden derinlemesine ve sağlam bir cevap beklenmektedir.³¹ Ancak Yahyâ Efendi'nin fetvalarında bu tür taleplere rastlanmaz. Ayrıca, Hayreddin er-Remlî'nin cevaplarındaki dil ve üslup, müsteftinin bilgi seviyesini ve ilgili konudaki beklentilerini yansıtmaktadır. "*Sen de iyi biliyorsun ki...*" ya da "*Başka türlü düşündüren ibareler bu hükme aykırı sayılamaz, zira onların neye hamedileceği mahir fıkıhçının malumudur.*"³² gibi ifadeler, müsteftinin konuya hâkim olduğunu ve derinlemesine bir cevap beklediğini gösterirken³³ Yahyâ Efendi'nin fetvalarında bu tür ifadelerle yer verilmemiştir.

Hayreddin er-Remlî, bazı sorulara verdiği cevaplarda müsteftinin sorusunu eleştirebilir ya da ona yönlendirici ve öğretici bilgiler sunabilir. Örneğin, bir talak meselesi hakkında sorulan bir soruya verdiği "*Bu meselede fıkhıta kuvvetli anlayışı olan kişi bir tarafa, zayıf anlayışlılar için bile bir kapalılık yoktur.*"³⁴ yanıtı, müsteftinin bilgi seviyesine ve sorunun basitliğine dair ipuçları sunmaktadır. Ancak Yahyâ Efendi'nin fetvalarında, bu tür eleştirici ya da yönlendirici ifadelerle genellikle rastlanmaz.

2.3. Konu ve Sayı Karşılaştırması

Fetâvâ-yı Minkârîzâde, siyer bölümünde 42 başlık altında toplam 448 fetvayı barındırırken *el-Fetâva'l-Hayriyye* bu bölümde 7 ana başlıkta toplam 52 fetva içermektedir. Yahyâ Efendi'nin fetvalarının içeriği hem nicelik hem de konu çeşitliliği bakımından Hayreddin er-Remlî'nin siyer fetvalarından daha geniş bir yelpazeye sahiptir. Bu iki fetva mecmuası arasındaki bu belirgin farklılık hiç şüphesiz temelde birinin şeyhülislam, diğerinin ise taşra müftüsü olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak, bu farklılığın altında yatan sebeplerden biri de fetva mecmualarının

29 Remil, *el-Fetâvâ*, 1/5.

30 Remlî, *el-Fetâvâ*, 1/31

31 Akgündüz, *Hayreddin er-Remlî'nin Fetvaları*, 49.

32 Remlî, *el-Fetâvâ*, 2/187.

33 Akgündüz, *Hayreddin er-Remlî'nin Fetvaları*, 49.

34 Remlî, *el-Fetâvâ*, 1/46; Akgündüz, *Hayreddin er-Remlî'nin Fetvaları*, 49.

derlenme yöntemi ve amacıdır. Hayreddin er-Remlî'nin oğlu Muhyiddin, babasının fetvalarını derlerken belirli bir metodoloji benimsemiştir. Muhyiddin, derlediği fetvaların genellikle nadiren karşılaşılan ve literatürde eksik ya da yetersiz açıklamalara sahip olduğunu belirtir. Öte yandan, Yahyâ Efendi'nin fetvalarının derlenişinde böyle bir seçicilik söz konusu değildir; burada ana hedef, şeyhülislama yöneltilen tüm soruları tekrarlardan arındırarak kapsamlı bir şekilde bir araya getirmektir. Ayrıca *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'de her bir konuyla ilgili meseleler ayrı ayrı sorularla ele alınmış ve cevaplarda sadece ilgili soruya dair yanıtlar verilmiştir. Buna karşın *el-Fetâva'l-Hayriyye*'de bir konu hakkında verilen cevapta, o konuyla ilgili diğer potansiyel soruların yanıtlarına da yer verilmiştir. Bu yöntem farklılığı, iki mecmuanın içerdiği fetva sayısındaki farklılıkta etkili olmuştur.

2.3.1. Fetâvâ-yı Minkârîzâde'nin Siyer Bölümünün Muhtevası

Siyer bölümünde Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin fetvalarında cizye meselesi öne çıkar. İslam devlet yapısında, ehl-i zimmet olarak adlandırılan gayrimüslimlerin ana vergi yükümlülüğü cizyeydi. Engelli, yaşlı ve rahipler gibi bazı gruplar cizye yükümlülüğünden muaf tutulmuştu. Cizyenin kimlerden alınıp alınamayacağı, uzun süre cizye ödemeyen bir kişiden geçmiş yılların cizyesinin talep edilip edilmeyeceği gibi konular fetva mecmualarında sıkça karşımıza çıkar. Bu, devletin gayrimüslim vatandaşlarıyla olan ilişkisinde şeriatın önemini vurgular.

Şeriatın hafife alınması veya reddedilmesi meseleleri, siyer bölümündeki fetvalarda ikinci sırayı alır. Bu kapsamda, şeriatın hükümlerini kabul etmeme, örfi kuralları şeriatın önünde tutma, bir Müslümanın bir zimmi ile olan anlaşmazlığında zimminin şeriat yerine başka bir otoriteye başvurmak istemesi gibi konular ele alınır. Müslüman olma durumlarıyla ilgili fetvalar ise üçüncü sırada yer bulur. Müslümanlarla zimmler arasındaki etkileşim sonucu, bazı zimmler İslam'ı kabul eder. Ancak bu kabulün şekli ve ifade edilişi, fetva mecmualarında sıkça sorulan sorular arasındadır.

Kur'an ve ona yönelik tutumlarla ilgili fetvalar, siyer bölümünde dördüncü sırayı alır. Bu kapsamda, şeriatın hükümlerine veya fetvalara karşı olumsuz tutum sergileyen veya küfür ifadeleri kullanan kişilerin durumları ele alınır. İslam'dan dönme ve mürted olma meseleleri de siyer bölümünde önemli bir yer tutar. Bu konu başlığı altında mürted olan kişilerin hukuki durumları, miras hakları, evlilikleri ve diğer sosyal münasebetleri ele alınır. Son olarak Kur'an'a ve onun okuyucularına yönelik tutumlarla ilgili fetvalar da siyer bölümünün ana konuları arasında sayılabilir. Aşağıdaki tablo, Abdürrahim Efendi'nin tasnifiyle Yahyâ Efendi'nin siyer bölümündeki fetvalarının tasnifini gösterir. *Tablo 1*'de, her alt başlıkta ele alınan konular ve ilgili konudaki fetva sayıları gösterilmektedir.

Tablo 1: Fetâvâ-yı Minkârîzâde'de Fetva Sayılarına Göre Siyer Bahsinin Konu Başlıkları

Fetva Konuları	Fetva Sayıları
Cizye	35
Şeriatın Yüz çevirmek; Şeriatı İnkâr ve İstihfâf Etmek	29
Kâfirin Müslüman Olup Olmadığı Durumlar	24
Fetvaya, Hükme, Hücete, Şahadete ve Kitaba Yönelik Fetvalar; Tescil ve Kaza; Şeriatı Küfür Etmek	23
Mürted	22
Başlıklardan Önce Muhtelif Konular	16
Kuran, Tefsir, Küfür ve İnkâr; Kur'ân'a ve Okuyana Küfretmek	15
Araziyle İlgili Fetvalar	14
Sabînin Müslüman Olması Durumu ve Tabiyetle Müslüman Olmak	14
Zimmiyi Tercih Etmek ve Küfür	13
Dâruhharbe Kaçan Köle	12
Müslümanın Tekfir, Zimminin Ta'zîm Edilmesi	12
Peygamberlere Küfür ve Onları Yalanlama; Hz. İbrahim'e Küfür, Hz. Aişe'ye Kazf; Hasan-ı Basrî'ye ve Muaviye'ye Ta'n	12
Dine, İmana ve Mezhebe Küfretmek	11
İstila	11
Müşbiyeyle İlişkiye Girilen ve Girilmeyen Durumlar; Kölenin Neseb İkrarında Bulunması	11
Dine, İmana ve Mezhebe Küfretmek	11
Ümm-i Veled ve Veled-i Zina; Veled-i Zinanın Müslüman Olması	10
Zimminin Müslüman Mahallesinden Yer Satın Alması veya Kiralaması ve Bu Yeri Satmaya Zorlanması	10
Zimmilerin Müslümanlarla Yaptıkları Zimmilik Mukavelelerini İhlal Etmeleri	9
Nafus ve Elvah Çalmak; Yüksek Sesle İncil Okumak ve Hınzır İmsak Etmek	9
Namaz	9
Kâfirlerin İstilasından Sonra Müslümanların Fetih ve İstilas	8
İlmi Tahkir Etmek ve Alime Lanet Etmek	8
Diğer Konularda Fetvalar	8
Mescid, Ezan, Ka'be ve Hac	7
Kâfir Ayinlerine Katılmak	7

Tablo 1 devam

Kilise, Havra ve Mekteb Hakkında Fetvalar	7
Tecdid-i İman ve'n-Nikâh; Allah ve Kur'an; Vaaz ve Tefsir; Müslümanın Yaptığında Küfre Düşmeyeceği Davranışlar	6
Kölenin Harbilerce İstila Edilmesi ve Dâruhârb'den Kaçması	5
Ahîret ve Haşr	5
Peygamber, Azrail ve Melekler	5
Zimmilerin Müslüman Kıyafeti Giymeleri	4
Zimminin küfretmesi ve Tezanduk	4
Da'vâ (Mahkeme yoluyla hak talebinde bulunma)	3
Müste'men ve Onunla Olan Muamele	3
Binanın Yükseltilmesiyle İlgili Fetvalar	3
Tab'iyetle Hürriyete Mûteallik Fetvalar	3
İçki ve Evde İçki Bulundurma	3
Cin Çağırarak ve Gaybden Haber Vermek	3
Ruhlardan ve Meşâyihdan İstimdâd Etmek ve Bunan İnanmak	2

2.3.2. el-Fetâva'l-Hayriyye'nin Siyer Bölümünün Muhtevası

el-Fetâva'l-Hayriyye'nin siyer bölümünde, öşür ve arazilerden alınan haraç konularına dair fetvalar öne çıkmaktadır. Bu, taşradaki ana odak noktasının toprakla ilgili konular olduğuna işaret etmektedir. Bu başlıkta ele alınan bazı konular: Tımar sahibinin görevden alınıp yerine başka birinin atanması durumunda mahsullerin kime ait olacağı, çiftçilerin sultânî toprakları köy halkına rehin bırakması ve sonrasında bu durumun reddedilmesi, nesilden nesile devam eden sultânî topraklarda çıkan anlaşmazlıklar, tımarın sultânî toprakları bir çiftçiye kiralaması ve ürünün zarar görmesi durumunda kiracının durumu, bir kişinin sultânî toprakları işlemekte zorlanması ve bu toprakların başkalarına geçmesi, beytûmale ait bir kuyunun değerinin iki katına satılması ve çiftçinin ziraata uygun haraç toprağını işlemeyi bırakması gibi meselelerdir.³⁵

İkinci sırayı mürtedlerle ilgili fetvalar almaktadır. Bu bölümde ele alınan konular arasında Hz. İbrâhim'e hakaret eden ve sonrasında tövbe eden bir kişinin durumu, bir Müslümanın Hz. Peygamber'e hakaret etmesi, bir zimminin Hz. Peygamber'e hakaret etmesi, "*Şayet bana peygamber bile gelse bunu yapmam*" diyen kişinin durumu, fetvanın saygısızca muamele görmesi, biz şeriatla amel etmeyiz biz Arapların ve çiftçilerin örfü (deâimi) ile amel ederiz diyen kişilerin du-

35 Remlî, *el-Fetâvâ*, 1/94,95,96.

rumu vb. konular bulunmaktadır.³⁶ Üçüncü sırada kilise sınırlarının genişletilmesi, mescid arazisinin gasp edilmesi, Hıristiyan ayinlerinin yüksek sesle okunması, zimmilerin yapılarını yükseltmeleri, zimmilerin oturdukları yerlerden uzaklaştırılması, Frenk rahiplerinin manastır ve yanındaki evlerinin onarımı, bir zimminin Müslümanlara karşı üstünlük taslaması gibi konular ele alınmıştır.³⁷

Sayısal olarak en az fetva cizye konusunda bulunmaktadır. Bu bölümde; ödeme vakti geldiği halde cizyelerini ödemeyen ve “bizim bekarlarımız evleninceye kadar cizye verme âdetimiz yoktur, evli olanlarımız ise ¼ kuruş cizye verirler, yaşlılarımıza gelince onlar hiç cizye vermezler” diyen zimmiler, miras bırakmadan ölen zimmilerin cizye borcu ve engelli bir Hıristiyan’ın cizye borcunun kim tarafından ödeneceği gibi konulara değinilmiştir³⁸ Aşağıdaki tablo *el-Fetâvâ'l-Hayriyye*'de yer alan fetva konuları ve sayılarını göstermektedir.

Tablo 2: *el-Fetâvâ'l-Hayriyye* Mecmuasının Tertibine Göre Siyer Bahsinin Konu Başlıkları

Fetva Konuları	Fetva Sayıları
1. Başlıklardan Önce Muhtelif Konular	7
2. Öşür ve Haraç	30
3. Cizye	3
4. Mürtedler	12
Toplam Fetva Sayısı:	52

2.3.3. *Fetâvâ-yı Minkârîzâde* ve *el-Fetâvâ'l-Hayriyye*'nin Siyer Bölümü'nün Konu ve Sayıları İtibariyle Mukayesesi

Fetâvâ-yı Minkârîzâde'nin alt başlıklarının detaylılığı, *el-Fetâvâ'l-Hayriyye*'ye kıyasla dikkat çekicidir. İlk eserde 41 alt başlık bulunurken, ikincisinde sadece 3 alt başlık mevcuttur. Bu farklılık, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'deki fetva sayısının daha yüksek olmasından kaynaklansa da fetvaların sınıflandırılma yöntemi de bu farklılıkta önemli bir rol oynamıştır.

el-Fetâvâ'l-Hayriyye'de genel başlıklar altında sıralanan fetvalar *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'de kilise, havra, mektep; haramın helal kabul edilmesi; yapıların yüksekliği, kişisel ve ruhsal hırsızlık, yüksek sesle İncil okuma ve domuz eti tüketme gibi spesifik başlıklar altında ele alınmıştır. *el-Fetâvâ'l-Hayriyye*'de sadece mürted başlığı altında bulunan fetvalar, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'de peygamberlere yönelik hakaret, Hz. İbrahim'e yönelik hakaret, Hz. Aişe'ye iftira, Hasan-ı Basrî ve

³⁶ Remli, *el-Fetâvâ*, 1/102,103,104,105

³⁷ Remli, *el-Fetâvâ*, 1/92,93,94.

³⁸ Remli, *el-Fetâvâ*, 1/101

Muaviye'ye yönelik eleştiriler, zimmilerin hakaretleri ve diğer konular gibi çok daha çeşitli ve farklı başlıklarda ele alınmıştır.

*Fetâvâ-yı Minkârîzâde, el-Fetâvâ'l-Hayriyye'*ye kıyasla Osmanlı merkezindeki meselelerin zengin ve derin bir çeşitliliğini sergilemektedir. Özellikle savaşlar, istilalar, zimmiler, köleler, müste'menler, dâru'l-islam ve dâru'l-harp gibi konularda daha fazla fetva bulunmaktadır. Zimmilerin Müslümanlarla bir arada yaşamasından kaynaklanan sorunlar da *Fetâvâ-yı Minkârîzâde'*de daha geniş bir yer bulmuştur. Yahyâ Efendi'nin fetvalarında, Müslümanların inanç ve uygulamalarıyla ilgili konular da geniş bir şekilde ele alınmıştır. İmanın yenilenmesi, Müslümanların küfre düşüren eylemleri, dini ritüeller ve inançlarla ilgili konular bu mecmuada geniş bir şekilde yer almaktadır. Ayrıca ahiret, ruhlar, cinler ve diğer kelami konular hakkında da fetvalar bulunmaktadır.

2.4. Benzer Konulardaki Fetvalar

Minkârîzâde Yahyâ Efendi ile Hayreddin er-Remlî'nin ortak konularda verdikleri fetvaları on bir farklı başlık altında toplamak mümkündür. Hem Yahyâ Efendi hem de Hayreddin er-Remlî'nin aynı mezhebe mensup olmaları ve başvurdukları kaynakların benzerliği, bu iki alimin benzer konularda benzer hükümlerle fetva vermesini sağlamıştır.

1. *Müslümanları Rahatsız Etmek, Yüksek Sesle Dini Ayın Gerçekleştirmek ve Kılıseye Ek Yapmak: el-Fetâvâ'l-Hayriyye'*de bu konuları kapsayan bir fetva mevcuttur.³⁹ *Fetâvâ-yı Minkârîzâde'*de ise bu başlık altında üç fetva bulunmaktadır.⁴⁰ Hayreddin er-Remlî, bu konuda klasik fıkıh metinlerinden alıntılar yaparak detaylı bir tartışma sunarken, Yahyâ Efendi doğrudan hükmü belirtmektedir. Ancak her iki alimin bu konuda verdikleri fetvalar aynı hükümü ifade etmektedir.
2. *Zimmilerin Binalarının Yüksekliği: el-Fetâvâ'l-Hayriyye'*de bu konuda iki fetva⁴¹ bulunurken *Fetâvâ-yı Minkârîzâde'*de üç fetva⁴² mevcuttur. Her iki alim de zimmilerin binalarının yüksekliği konusunda binanın Müslümanlara zarar verip vermediğine bağlı olarak hüküm vermiştir.
3. *Gayrimüslimlerin İbadethaneleri:* Bu konudaki fetvalar, zimmilerin ibadethanelerinin onarımıyla ilgilidir. Hayreddin er-Remlî'ye göre, ruhbanların manastıra bitişik evlerinin onarımı ve güvenlik nedeniyle evlerinden manastıra açılan bir kapının inşası kabul edilebilir.⁴³ Yahyâ Efendi, yıkılan ya da onarım gerektiren ibadethanelerin eski hallerine ek yapılmadan onarılmasına veya inşa edilmesine izin vermiştir.⁴⁴

39 Remlî, *el-Fetâvâ*, 1/ 92.

40 Minkârîzâde Yahyâ Efendi, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde* (Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 2003), 42a-b.

41 Remlî, *el-Fetâvâ*, 1/92-93.

42 Yahyâ Efendi, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde* (Nuruosmaniye, 2003), 42a.

43 Remlî, *el-Fetâvâ*, 1/93.

44 Yahyâ Efendi, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde* (Nuruosmaniye, 2003), 42a.

4. *Müslümanlara Üstünlük Taslamak ve Rahatsızlık Vermek: el-Fetâva'l-Hayriyye'*de zimminin davul-zurna eşliğinde sokaklarda dolaşmasına ve Müslümanların bu zimmiye tazimde bulunmasına dair bir fetva bulunmaktadır.⁴⁵ *Fetâvâ-yı Minkârîzâde'*de ise bu konuda iki fetva mevcuttur.⁴⁶ İki müftü de zimmilerin bu eylemlerinden menedilmeleri gerektiği yönünde görüş bildirmiştir.
5. *Cizye*: Cizye konusunda *el-Fetâva'l-Hayriyye'*de üç fetva⁴⁷, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde'*de ise otuz beş fetva⁴⁸ mevcuttur. *el-Fetâva'l-Hayriyye'*deki fetvaların ilkinde, "bekarlarımız evlenene dek cizye ödemezken evli olanlar $\frac{1}{4}$ oranında ödeme yapar ve yaşlılarımız cizye ödemez" şeklindeki ifadelerle cizye ödemeyi reddeden zimmiler hakkındaki durum sorulmaktadır. İkinci fetvada, miras bırakmadan vefat eden zimminin varislerinden cizye tahsil edilip edilmeyeceği sorulmuştur. Üçüncü fetvada ise üzerinde cizye borcu bulunan engelli bir Hristiyan'ın eşinin veya kardeşinin bu borcu ödemekle yükümlü tutulup tutulmayacağı sorulmaktadır. Öte yandan *Fetâvâ-yı Minkârîzâde'*deki fetvaların çoğunluğu cizyenin hangi gruplardan alınması gerektiği üzerine yoğunlaşmaktadır. Ayrıca cizyenin hangi köy ya da kasaba cizyedârı tarafından tahsil edilmesi gerektiği konusunda da fetvalar bulunmaktadır. Her iki müftünün bu konuda ortaya koyduğu görüşler örtüşmektedir.
6. *Hz. İbrahim'e Küfretmek ve Lanet Okumak*: Hz. İbrahim aleyhiselâm'a küfretmeyle ilgili iki mecmuada da fetva bulunmaktadır. Hayreddin er-Remlî, böyle bir eylemi gerçekleştiren kişinin had cezasıyla yargılanarak idam edilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁴⁹ Öte yandan Yahyâ Efendi, bu tür bir eylemin gerçekleştirilmesi durumunda faile derhal idam cezası verilmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁵⁰
7. *Bir Zimminin Hz. Peygambere Küfretmesi*: İki müftüye de Hz. Peygambere küfreden zimminin durumu hakkında sorulmuştur. *el-Fetâva'l-Hayriyye'*de⁵¹ ve *Fetâvâ-yı Minkârîzâde'*de⁵² bu konuda farklı fetvalar bulunmaktadır. Ancak, genel olarak iki müftü de Hz. Peygambere küfreden bir zimminin öldürülmesi gerektiği yönünde görüş bildirmiştir.
8. *Zimmileri Müslümanlara Tercih Etmek ve Küfür*: Zimmilerin Müslümanlara tercih edilmesi ve küfür konusunda Hayreddin er-Remlî'ye, Zâhidî'nin "Kâfirler ve dâru'l-harb, dâru'l-islam'dan ve Müslümanlardan üstündür."

45 Remlî, *el-Fetâvâ*, 1/94.

46 Yahyâ Efendi, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde* (Nuruosmaniye, 2003), 42b.

47 Remlî, *el-Fetâvâ*, 1/101,102.

48 Yahyâ Efendi, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde* (Nuruosmaniye, 2003), 40b, 41b.

49 Remlî, *el-Fetâvâ*, 1/102.

50 Yahyâ Efendi, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde* (Nuruosmaniye, 2003), 53a.

51 Remlî, *el-Fetâvâ*, 1/103.

52 Yahyâ Efendi, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde* (Nuruosmaniye, 2003), 53a.

diyen kişiyle ilgili verdiği fetva hakkında sorulmuştur.⁵³ Yahyâ Efendi'nin fetvalarında da kâfirlerin Müslümanlardan üstün tutulmasıyla ilgili fetvalar bulunmaktadır.⁵⁴

9. *Fetvanın Yırtılması, Şeriata Karşı Küfür ve Fetva ile Alay: el-Fetâva'l-Hayriyye'*de bu konuda bir fetva⁵⁵ mevcuttur. Hayreddin er-Remlî, şeriat ve dinle alay eden bir kişinin, Müslümanların genel kabulüne göre kâfir olduğunu belirtmiştir. Öte yandan *Fetâvâ-yı Minkârîzâde'*de bu konuda on dört fetva⁵⁶ bulunmaktadır. Yahyâ Efendi, bu fetvaların üçünde tecdîd-i iman ve'n-nikâh'la hükmetmiş, birinde ise ise "*kâfirdir, avratı bâyindir*" şeklinde fetva vermiştir.
10. *Şeriatan Yüz Çevirmek, Şeriati İnkâr ve İstihfaf Etmek*: Bu konuda *el-Fetâva'l-Hayriyye* kaynaklı iki fetva⁵⁷ mevcuttur. İlk fetva, şeriata başvurmayı reddedip hâkime aşağılayıcı ifadeler kullanan kişinin durumunu ele alır. Hayreddin er-Remlî, bu kişinin şeriatı küçümsemesi halinde kâfir olacağını belirtirken hâkime yönelik aşağılayıcı ifadelerin cezasının ta'zir olacağını vurgulamıştır. İkinci fetva, bir müftünün şer'î hükümleri kabul etmeyen bir kişinin kâfir olduğunu ve bu durumda eşinin boşanmış sayılacağını belirtmesi üzerinedir. er-Remlî'ye, müftünün bu fetvası doğrultusunda kişinin kâfir olup olmadığı sorulmuştur. er-Remlî, bir kimsenin küfre yol açan bir durumda ısrarcı olmadıkça imanından ayrılmayacağını ve âlimlerin Müslümanları aceleyle kâfir ilan etmemesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca bir soruda tekfiri gerektiren sebeplerin bulunması ve bu sebeplerden birinin tekfiri engelliyor olması durumunda, müftünün Müslümanlar için olumlu bir yaklaşım sergileyerek tekfiri engelleyen sebebe yönelmesi gerektiğini ifade etmiştir. Öte yandan *Fetâvâ-yı Minkârîzâde'*de bu konu hakkında on iki fetva⁵⁸ bulunmaktadır. Yahyâ Efendi, bu meselelerin çoğunda tecdid-i iman ve nikâhla hüküm verirken bazı durumlarda bu hükümlere ta'zir cezasını da eklemiştir.
11. *Şeriata Başvurmayı Reddetmek ve Kendi Örflerine Başvurmayı İstemek*: *el-Fetâva'l-Hayriyye'*de şeriata başvurmayı reddeden çiftçilere yönelik bir fetva⁵⁹ bulunmaktadır. Bu çiftçiler, "*biz şeriatla amel etmeyiz, Arapların ve çiftçilerin deaimi ile hareket ederiz*" şeklinde bir beyanda bulunmuşlardır. er-Remlî'ye göre eğer çiftçiler bu ifadeleri şeriatın gerçekliğini reddederek kullanmışlarsa bu durumda kâfir sayılacaklardır ve onlara dinden dönenler için belirlenen hükümler uygulanacaktır. Ancak, eğer bu ifadeleri şeriatın

53 Remlî, *el-Fetâvâ*, 1/103-104.

54 Yahyâ Efendi, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde* (Nuruosmaniye, 2003), 46a-b.

55 Remlî, *el-Fetâvâ*, 1/105.

56 Yahyâ Efendi, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde* (Nuruosmaniye, 2003), 50a-b.

57 Remlî, *el-Fetâvâ*, 1/105-107.

58 Yahyâ Efendi, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde* (Nuruosmaniye, 2003), 49a-b, 50a-b.

59 Remlî, *el-Fetâvâ*, 1/106.

gerçekliğini reddetme amacıyla ya da onu küçümseme niyetiyle kullanmadılarsa bu kişilerin kâfir olup olmadığı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. er-Remlî, bu konuda farklı kaynaklardan alıntılar yaparak konuyu tartışmıştır. Diğer yandan *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'de bu konuya dair on beş fetva⁶⁰ bulunmaktadır. Bu fetvaların çoğunluğu, "şeriat bilmezüz bizim şeriatımız İskenderiye beyidir", "biz beynimizde görürüz bizim aramıza şer girmez" ve "şer'a varısıya kanun dahi vardır ben şer' bilmem kanun ile görürüm" gibi ifadeleri incelemektedir. Ayrıca, zimmilerin Müslümanlarla olan davalarında, zimminin Müslümanı bir papazın hükmüne başvurmaya çağırmasıyla ilgili fetvalar da bu mecmuada yer almaktadır.

2.5. Fetvalardaki Çeşitlilik: Coğrafi, Demografik ve Makamsal Etkenler

Fetâvâ-yı Minkârîzâde'de ele alınan siyer fetvaları, *el-Fetâva'l-Hayriyye*'ye kıyasla daha geniş bir konu yelpazesine sahiptir. Ancak *el-Fetâva'l-Hayriyye*'de yer alan tüm siyer konuları *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'de de bulunmaktadır. Ayrıca *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'deki siyer konularının *el-Fetâva'l-Hayriyye*'de neden bulunmadığına dair tahminde bulunmak mümkündür. Fetvalardaki çeşitliliğin arkasında pek çok neden zikredilebilecek olsa da bu faktörler üç temel kategori altında incelenebilir. Fetva konularındaki çeşitlenmenin arkasındaki ana neden, Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin Osmanlı Devleti'nin şeyhülislamı olmasından kaynaklanmalıdır. Ancak bu tek başına açıklayıcı değildir; bölgenin demografik yapısı ve coğrafi özellikleri de fetva konularındaki bu farklılaşmada kritik bir rol oynamıştır.

1. Şeyhülislamlık Makamından Kaynaklanan Farklılıklar

Şeyhülislam, devletin en üst düzey dini otoritesi olarak hem devlet işleri hem de vatandaşların günlük yaşamıyla ilgili konularda fetva verme sorumluluğuna sahiptir. Bu nedenle Yahyâ Efendi gibi bir şeyhülislam, geniş çeşitlilikte konularda fetva vermiştir. Ancak taşra veya kenar bölgelerindeki müftüler için durum farklıdır. Bu müftüler, genellikle sadece kendi bölgelerindeki toplulukların karşılaştığı sorunlara cevap verirler, bu nedenle verdikleri fetvaların kapsamı şeyhülislamlara göre daha dar olabilir. Hayreddin er-Remlî; birçok alim, müftü ve kadının danıştığı bir otorite olarak diğer taşra müftülerinden ayrı bir konumda olmasına rağmen bir şeyhülislamın sahip olduğu otoriteye sahip değildir. *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'de yer alan fetvaların çoğu şeyhülislamlık göreviyle doğrudan bağlantılıdır. Bu fetvalar arasında özellikle Girit Adası⁶¹ ve müste'menlerle⁶² ilgili olanlar dikkat çekicidir.

2. Coğrafi Farklılıkların Etkisi

Fetva konularındaki farklılıklarda coğrafi konumun etkisi göz ardı edilemez. Elbette Yahyâ Efendi ile Hayreddin er-Remlî arasındaki farklılıkların ana nedeni

60 Yahyâ Efendi, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde* (Nuruosmaniye, 2003), 49a-b, 50a-b.

61 Yahyâ Efendi, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde* (Nuruosmaniye, 2003), 36b.

62 Yahyâ Efendi, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde* (Nuruosmaniye, 2003), 32a-b, 33a-b, 35a-b, 40a.

bu değildir. Ancak coğrafi konumun bu farklılıkta belirleyici bir rolü vardır. Örneğin, Hayreddin er-Remlî'nin fetvalarında, özellikle toprakla ilgili konularda zeytin ağaçlarına sıkça atıfta bulunulurken merkezde bu tür bir vurgu genellikle yoktur.

Yahyâ Efendi, şeyhülislam olarak görev yaptığı süre boyunca çoğunlukla İstanbul'da yaşamış, bazen Edirne'ye gitmiştir. Öte yandan er-Remlî'nin Filistin'de, özellikle Remle şehrinde yaşadığını bilmekteyiz. er-Remlî'ye yöneltilen soruların çoğu Filistin bölgesinden gelirken Yahyâ Efendi'ye yöneltilen fetvaların hangi şehirlerden geldiğini belirlemek zordur ancak bazı fetvalarda İstanbul'un fetva konusu olduğu anlaşılmaktadır. Bununla bağlantılı olarak Haim Gerber, coğrafi konumun sosyo-ekonomik yapıları etkilediğini belirtir. Özellikle Türk kültürüne özgü olan ve merkezi kayıtlarda sadece icâreteynli vakıfların varlığına dikkat çeker. Ayrıca Gerber, bölgesel özelliklere sahip kurumların varlığına da işaret eder.⁶³

3. Demografik Özelliklerin Fetvalar Üzerindeki Etkisi

Bir bölgenin demografik yapısı, o bölgede sorulan fetvaların doğasını ve içeriğini büyük ölçüde etkiler. er-Remlî, Arap nüfusunun yoğun olduğu bir bölgede yaşamış ve burada Müslüman, Yahudi ve Hıristiyan Arap topluluklarından gelen sorularla karşılaşmıştır. Öte yandan Yahyâ Efendi, Osmanlı Devleti'nin şeyhülislamı olarak Osmanlı'nın dört bir yanından gelen sorularla ilgilenmiştir. Yahyâ Efendi'nin yaşadığı İstanbul, çok kültürlü ve kozmopolit bir yapıya sahiptir. İstanbul'da Türkler, Ermeniler, Gürcüler, Arnavutlar gibi birçok etnik grup bir arada yaşar. Bu etnik grupların her birinin kendi dini, dili ve kültürü vardır. Bu, İstanbul'un, Hayreddin er-Remlî'nin yaşadığı Remle'den çok daha çeşitli ve karmaşık bir sosyal yapıya sahip olduğu anlamına gelir. Bu nedenle fetvaların içeriğindeki ve tonundaki farklılıklarda, bu demografik çeşitliliğin etkili olduğu söylenebilir.

Sonuç

Müftülerin yanıtladığı sorular sonucunda ortaya çıkan fetvalar, hukuk tarihi başta olmak üzere birçok konuda önemli bilgiler sağlamaktadır. Fetvaları soran kişilerin politik, ekonomik durumları, coğrafi konumları, dil ve kültürleri fetvaların içeriği üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu çalışmada, Osmanlı'nın hem merkezi hem de merkezden uzak bölgelerinde fetva veren iki müftünün mecmualarında yer alan *Kitâbu's-siyer* başlığındaki fetvaları incelenmiştir. Bu inceleme, fetvaların benzerliklerini ve farklılıklarını, aynı zamanda politik, ekonomik ve coğrafi faktörlerin bu fetvalar üzerindeki etkisini ele almıştır.

Osmanlı'nın merkezinde görev yapan bir şeyhülislam ile resmi bir görevi olmayan bir taşra müftüsünün fetva kaynaklarına yaklaşımında belirgin paralellikler bulunmaktadır. Her iki müftü de siyerle ilgili fetvalarında belirli kaynaklara

63 Haim Gerber, "Hukuk Sisteminde Fetva", çev. Ali Erken, *Osmanlı Hukukunda Fetva*, ed. Süleyman Kaya vd. (İstanbul: Klasik Yayınlar, 2018), 248-219.

başvurmuşlardır. Minkârîzâde Yahyâ Efendi ve Hayreddin er-Remlî siyer bahsi fetvalarında; *el-Fetâva't Tatarhâniyye*, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, *Zahîretü'l-fetâvâ*, *Gurerü'l-ahkâm*, *Kitâbü'l-Harâc*, *el-Bahrü'r-râ'ik*, *Bedâ'î'u's-sanâ'î*, *Kâriü'l-Hidâye*, *Fethu'l-kadîr*, *el-Muhtasar* ve *el-Hidâye* olmak üzere 12 ortak kaynağa referans göstermektedir. Bu, Osmanlı'nın merkez ve taşra bölgelerindeki hukuki birlikteliğin bir yansımasıdır.

Fetâvâ-yı Minkârîzâde ve *el-Fetâvâ'l-Hayriyye* adlı fetva mecmuaları, şekil ve içerik açısından farklılık göstermektedir. er-Remlî'nin fetvaları, Yahyâ Efendi'ye göre daha ayrıntılıdır. Bu, her iki mecmuanın farklı yöntemlerle oluşturulmuş olmasından kaynaklanmaktadır. İki fetva mecmuası, soruların yapı ve içeriği açısından birbirinden ayrılmaktadır. *el-Fetâvâ'l-Hayriyye*'de soruların detaylarına genişçe yer verilirken yanıtlarında çeşitli fıkıh kitaplarından direkt alıntılara rastlanmaktadır. Ayrıca sadece başlangıçta belirtilen soruyla sınırlı kalmayıp ilgili konunun diğer yönleri de dikkate alınarak, bu konuda bilgi sahibi olunması gereken veya gelecekte sorulabilecek olası konulara da değinilmektedir. Öte yandan *Fetâvâ-yı Minkârîzâde* mecmuasında, fetvalar daha öz ve net bir şekilde sunulmuş, detaylardan uzaklaşarak sadece hukuki konuya odaklanılmıştır. Yanıtlarda, belirli bir fıkıh kitabına atıfta bulunulmaksızın doğrudan sorunun çözümüne odaklanılmıştır. Bu yanıtlar, kısa ve net bir dille sunulmuş olup ilgili konuda gelebilecek diğer olası sorulara değinilmemiştir.

İki fetva mecmuası, konu başlıkları açısından belirgin farklılıklar göstermektedir. *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'nin siyer bölümünde toplamda 42 başlık altında 448 fetva bulunurken, *el-Fetâvâ'l-Hayriyye*'de aynı bölümde 7'si ana başlıktan sonra olmak üzere, diğer üç başlıkta toplam 52 fetva yer almaktadır. Yahyâ Efendi'nin fetvaları, sayısal olarak ve konu çeşitliliği bakımından Hayreddin er-Remlî'nin siyer fetvalarından daha geniş bir içeriğe sahiptir. Bu iki mecmua arasındaki farkın temel nedeni, birinin şeyhülislam, diğerinin ise taşra müftüsü olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak bu farklılığın belirginleşmesinde, fetva mecmualarının oluşturulma amacı ve metodolojisi de etkili olmuştur. Örneğin, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'de her bir konuyla ilgili mesele, ayrı bir soru olarak ele alınmış ve yanıtlar sadece ilgili soruya odaklanmıştır. Buna karşın, *el-Fetâvâ'l-Hayriyye*'de bir konuyla ilgili yanıtta, o konuda bilinmesi gereken ve potansiyel olarak sorulabilecek diğer bilgilere de atıfta bulunulmuştur. Bu yöntem farklılığı, iki mecmuanın içerdiği fetva sayısının farklı olmasının ana nedenlerinden biridir.

İki fetva mecmuası arasındaki konu başlıklarının sayısındaki belirgin farkın ikinci bir nedeni, başlıkların sınıflandırılma yöntemine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin, *el-Fetâvâ'l-Hayriyye* mecmuasında sadece mürted başlığı bulunurken, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'de mürted konusu dışında pek çok farklı başlık altında fetvalar yer almaktadır. Bu başlıklar arasında peygamberlere yönelik hakaret ve yalanlama, Hz. İbrahim'e yönelik hakaret, Hz. Aişe'ye iftira, Hasan-ı Basrî ve Muaviye'ye yönelik eleştiriler, zimmilerin küfürleri ve dinden dönme durumları,

fetva, hüküm, delil, tanıklık, yazılı belgeler, kayıtlar, yargıçla ilgili fetvalar ve İslam şeriatına yönelik hakaretler gibi konular bulunmaktadır. Ayrıca, İslam şeriatından sapma, şeriatı reddetme ve küçümseme, zimmileri tercih etme ve küfür gibi konular da bu başlıklar altında ele alınmıştır. Bu, başlıkların sınıflandırılma yönteminin, fetva mecmualarının içeriğini ve kapsamını nasıl etkilediğini gösteren bir örnektir. Coğrafi ve demografik farklılıklar da merkezdeki fetva sayılarının ve konularının taşra bölgelerindekilerden farklılaşmasını etkileyen faktörler arasındadır. Merkez, taşraya göre daha geniş bir sosyal ve kültürel çeşitliliğe sahip olup bu çeşitliliğin fetva sayılarına ve konularına yansıdığı görülmektedir.

İki fetva mecmuası arasında, fetvaların odaklandığı konularda belirgin bir ayrım bulunmaktadır. *el-Fetâva'l-Hayriyye*'deki siyer kategorisindeki 52 fetvanın 30'u öşür ve topraklardan alınan vergiyle, 3'ü cizyeyle ve 12'si dinden dönenlerle ilgili konuları ele almaktadır. Bu, taşradaki siyer fetvalarının odak noktasının toprakla ilgili konular olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde'de*, *el-Fetâva'l-Hayriyye*'de bulunmayan bir dizi konu üzerine fetvalar mevcuttur. Bu, Osmanlı'nın merkezinde, taşraya kıyasla hangi konuların öne çıktığına dair bir fikir vermektedir. *Fetâvâ-yı Minkârîzâde'de*, *el-Fetâva'l-Hayriyye*'ye göre daha fazla savaş, istila, zimmi, köle, misafir, İslam toprakları ve savaş bölgeleriyle ilgili meselelere değinilmektedir. Bu, merkez ve taşra arasındaki farklı dinamikleri ve öncelikleri yansıtan bir ayrımı ortaya koymaktadır.

Merkez ve taşra bölgelerindeki fetvaların konu yoğunlukları arasında belirgin farklılıklar olsa da bazı ortak temalar bulunmaktadır. Örneğin, Müslümanların rahatsız edilmesi, dini ritüellerin yüksek sesle icra edilmesi, zimmilerin yapılarının yüksekliği, gayrimüslim ibadet yerleri ve Müslümanlara karşı üstünlük kurma veya rahatsızlık verme gibi meseleler hem merkezde hem de taşrada fetvaya yansıyan konulardandır. Bu, coğrafi, etnik ve kültürel farklılıkların yanı sıra, Müslümanların gayrimüslim topluluklarla etkileşimlerinde karşılaştıkları evrensel sorunları yansıtmaktadır. Bu ortak temalar, farklı bölgelerde yaşayan Müslümanların benzer sosyal ve dini zorluklarla karşılaştığını göstermektedir.

Kaynakça

- Akgündüz, Said Nuri. *Hayreddin er-Remli'nin Fetvaları -El-Fetâva'l-Hayriyye'nin Biçim ve İçerik İncelemesi-*. Ankara: Fecr, 2017.
- Akgündüz, Said Nuri. "Hayreddin er-Remli'nin Risâle fi'l-Cevâb an Mes'eleti Men Kâle in E'fal Kezâ fe-Hüve Kâfir Adlı Risâlesi: İnceleme ve Tahkik". *Dergibant* 10/2 (2022), 344-376.
- Arslan, Emine. *Nukûllü Fetvâ Mecmûaları ve Mehmed Fikhî'nin el-Ecvibetü'l-Kâni'a Adlı Eserinin Bunlar Arasındaki Yeri*. Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010.
- Arslan, Emine. "Osmanlı Dönemi Nukûllü Fetva Mecmuaları ve Özellikleri". *Osmanlı Hukukunda Fetva*. ed. Süleyman Kaya vd. 167-201. İstanbul: Klasik Yayınlar, 2018.
- Atâyi, Nev'îzâde. *Hadâ'îku'l-Hakâ'ik Fî Tekmiletî'ş-Şekâik Nev'îzâde Atâyi'nin Şakâ'ik Zeyli*. haz. Dr. Suat Donuk. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2017.
- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed er-Rûmî. *el-Înâye Şerhu'l-Hidâye bi Hâmişi Fethü'kâdir*. Lübnan: Darü'l-fikr, 1969.
- Burak, Guy. *The Abû Hanîfah of His Time: Islamic Law, Jurisprudential Authority and Empire in the Ottoman Domains (16th-17th Centuries)*. New York University, 2012.
- Bursalı Mehmed Tâhir Efendi. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul, 1972.
- Çelik, Ahmet Faruk. "Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin Fetvalarının Fetâvâ-yı Abdürrahim Olarak Tedavüle Girişi Üzerine Değerlendirmeler". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. <https://dergipark.org.tr/tr/doi/10.15370/maruifd.953703>
- Çelik, Ahmet Faruk. *Osmanlı Fetva Literatüründe Temel Bir Kaynak Olarak Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin Fetâvâsı ve Vakıf Fetvalarının Analizi*. Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023.
- Çelik, Ahmet Faruk. *Osmanlı Fetva Literatüründe Temel Bir Kaynak Olarak Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin Fetâvâsı ve Vakıf Fetvalarının Analizi*. Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023.
- Gerber, Haim. "Hukuk Sisteminde Fetva". çev. Ali Erken. *Osmanlı Hukukunda Fetva*. ed. Süleyman Kaya vd. İstanbul: Klasik Yayınlar, 2018.
- Gerber, Haim. *Islamic Law And Culture 1600-1840*. Leiden-Boston-Köln: Brill, 1999.
- Heyd, Uriel. "Osmanlı'da Fetva Müessesinin Bazı Tezahürleri (III Levha ile Birlikte)". çev. Fethi Gedikli. *Osmanlı Hukukunda Fetva*. ed. Süleyman Kaya vd. İstanbul: Klasik Yayınlar, 2018.
- İpşirli, Mehmet. "Minkârîzâde Yahyâ Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/114-115. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- İpşirli, Mehmet. "Şeyhülislam Minkârîzâde Yahyâ Efendi". *Prof. Dr. Mübahat Kütükoğlu'na Armağan*. ed. Zeynep Tarım Ertuğ. 229-249. İstanbul: İ.Ü. Edebiyat F. Yayınları, 2006.
- Karadöl, Bünyamin. *Şeyhü'l-İslâm Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin Nikâh Akdi/Evlilik İle İlgili Fetvâları*. Çukurova Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Koç, Mehmet. *Şeyhu'l-İslâm Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin Talak İle İlgili Fetvaları Ve Tahlili*. Çukurova Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

- Merginani, Ebü'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr. *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedi*. ed. Naim Eşref Nur Ahmed. Karaçi: Idaretü'l-Kur'an ve'l-Ulumü'l-İslâmiyye, 1417.
- Minkârîzâde Yahya Efendi. *el-İttibâ' fi Mes'eleti'l-İstimâ (fi Vucûbi'l-İstimâ' li'l-Kur'an'il-'Azîm) ve Yelîhi Risâletün fi Vucûbi'l-İstimâ'i'l-Hutbe*. thk. Üsâme Abdülvehhâb el-Hamed el-Hayyânî. Amman, Ürdün: Ervika, 2020.
- Muhibbi, Muhammed Emin el-. *Hulâsatü'l-Eser fi A'yâni'l-Karni'l-Hâdiye Aşer*. Kahire: Matbaatü'l-Vehbiyye, 1284.
- Özen, Şükrü. "Osmanlı Dönemi Fetva Literatürünün Dönem, Coğrafya ve Mezhep Farklılıkları Açısından Mukayesesi". *Osmanlı Hukukunda Fetva*. ed. Kaya, Süleyman vd. İstanbul: Klasik Yayınlar, 2018.
- Öztuna, Yılmaz. *Devletler ve Hânedanlar Türkiye (1074-1990)*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 1996.
- Remlî, Hayreddin er-. *Risâle fi'l-Cevâb an Mes'eleti Men Kâle in Ef'al Kezâ fe-Hüve Kâfir*. Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu, 322.
- Yahyâ Efendi, Minkârîzâde. *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*. Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 2003.
- Yaman, Ahmet. "Siyer". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. C. 37, 2009.
- Yoldaşlar, Özgün Deniz. *Minkârîzâde Yahyâ and the Ottoman Scholarly Bureaucracy in the Seventeenth Century*. Boğaziçi Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021.